

Claudia Elferdink¹

„Amit az utolsó fejezet mond a vallásról, megdöbbentő lesz!”

Margaret Brackenbury Crook tiszteletes² élete és teológiai tanításai

Bevezetés

A kiváló tudósként, társadalmi aktivistaként, prédikátorként és pedagógusként ismert Margaret Brackenbury Crook volt az első angol nő, aki az oxfordi Manchester College-ban szerzett unitárius lelkészi diplomát. Családja több tagja, köztük nagyapja és apja is, unitárius lelkész volt, így gyermekkorától kezdve a brit liberális unitárius gondolkodás és politika által áthatott környezetben nevelkedett, és már azelőtt elhatározta, hogy a lelkészi pályát választja, mielőtt elég idős lett volna ahhoz, hogy észrevegye, a környezetében élő papok mind férfiak.³

¹ Claudia Elferdink unitárius univerzalista lelkész az Amerikai Egyesült Államokban. Jelenleg Madisonban, Connecticut államban szolgál. Oklevelet a Kaliforniai Egyetemen (Santa Barbara) és az Ohaio állambeli College of Wooster-en szerzett. Mesteri fokozatot az Antioch Graduate School of Educationban nyert. 1998-ban szerzett teológiai diplomát a Harvard Divinity School-ban, 1999-ben avatta lelkésznek a Unitarian Society of Northampton and Florence és a Unitarian Universalist Society of Greater Springfield.

A tanulmány a *The Journal of Unitarian Universalist History* különszámában jelent meg, melyet az Unitárius Univerzalista Szövetség 50 éves évfordulójára adtak ki. Elferdink, Claudia: “The Religion in the Last Chapter Will Shock Him.” *The Life and Theology of the Rev. Margaret Brackenbury Crook. The Journal of Unitarian Universalist History. Special issue: Fiftieth Anniversary of the Unitarian Universalist Association. Volume XXXV (2011–2012) Editor: Katheleen Parker. 121–139.*

² A nemi megkülönböztetéstől mentes tiszteletesi cím használata (az angol szóhasználatban gender-semleges „reverend” megszólításhoz hasonlóan) Margaret Brackenbury Crook esetében tudatos fordítói választás, melyet a kontextus remélhetőleg érthetővé tesz majd.

³ Jelen írás szerzője köszönetet mond Paul Rasornak, a Harvard Divinity School meghívott előadójának (1999–2000), amiért megismertette őt Margaret Brackenbury Crook alakjával. Paul Rasor említette, hogy ő Dorothy Emersonnal, a Unitarian Universalist Women’s Heritage Society (Unitárius-Univerzalista Női Örökségvédelmi Társaság) elnökével folytatott konzultációja során kapta azt a javaslatot, hogy Margaret Crook munkásságát belefoglalja előadásai anyagába. Emerson maga nem sokkal azelőtt figyelt fel

Az I. világháború sorsfordító eseményei és családjának Amerikába költözése azonban félbeszakították sikeresen induló lelkészi pályáját, majd az Egyesült Államokban az Amerikai Unitárius Szövetség elnöke, Samuel Eliot Atkins hiúsította meg a lelkészi működésének folytatására tett kísérletet. Ekkor Crook az akadémiai közeg felé fordult: a northamptoni Smith College tanáraként működött az elkövetkező harminchárom év folyamán, időközben megjelentetve egy, a feminista bibliaértelmezés és teológia területén úttörő jelentőségű művet. Jelen írás Margaret Brackenbury Crook mindeddig kevésbé ismert alakjának bemutatására vállalkozik, kiemelve azokat a vízvonalakat, melyekkel nőként, lelkészként és pedagógusként szembesült, valamint kísérletet téve arra, hogy e haladó gondolkodású teológusnak a női vallási tapasztalat fontosságáról alkotott felfogását körvonalazza.

Unitárius lelkészek a családban

Az anglikán egyházzal szembeforduló protestáns irányzatok közül mind a kvékerek, mind az unitáriusok gondolkodásmódja egyfajta nagy múltra visszatekintő nonkonformista egalitarizmusban gyökerezett.⁴

A radikális unitárius reformer és értelmiségi nők és férfiak már az 1830-as években hallatták hangjukat a rabszolgaság elleni kampányok során, húsz évvel korábban, mint amikor a nőmozgalom kezdetét általában teszik Nagy-Britanniában. Ezek a harcok unitáriusok olyan hagyományos unitárius elveket vallottak magukénak, mint a közoktatás fontossága, a politikai radikalizmus és aktivizmus, valamint a tudományba vetett hit. Központi jelentőséggel bírt számukra a választójog kérdése, az együttműködés elve és a házastársi viszony problémája, melyből kiindulva a nő, a nőiség újraértelmezésére tettek kísérletet.⁵

Margaret Crook személyére, és egyik délután meglátogatta a Smith Archívumot előzetes információszerzés céljából. [A szerkesztő megjegyzése: A UUWHS csatlakozott a UU Historical Society-hoz (Unitárius-Univerzalista Történelmi Társaság), közösen létrehozva a UU History and Heritage Society (Unitárius-Univerzalista Történelmi és Örökségvédelmi Társaság) nevű szervezetet 2011-ben.]

⁴ Rendall, Jane: *Equal or Different*. Oxford, 1987, Basil Blackwell, 5.

⁵ Gleadle, Kathryn: *The Early Feminists*. New York, 1995, St. Martin's Press, 1–5, 188–189. A radikális unitáriusok csoportjához tartozott többek közt WJ Fox, Emilie Venturi, Priscilla Bright és Eleanor Rathbone. Egyes vélemények szerint a híres angol író, John Stuart Mill ezekre a radikális unitárius eszmékre utalt, amikor azt állította a *The Subjugation of Women* [A nők leigázása] (1869) című művében, hogy az emberiség mindaddig nem tud előrelépni, ameddig a házasságon belüli gazda–rabszolga viszony át nem alakul.

Margaret Brackenbury Crook angol és unitárius gyökereit I. Vilmos angol király uralkodásának idejéig vezette vissza, amikor is két fivér, aki a Croche, azaz *kereszt* nevet viselte,⁶ a lancashire-i Boltonban telepedett le valamikor a tizenötödik században. Takácsokként kezdték keresni a kenyerüket, és idővel a kereskedő középosztályba emelkedtek, immár Crook néven. Az idők során a családból lelkeszek egész sora került ki. Margaret dédapja, a kiváló unitárius lelkész, George Harris tiszteletes⁷ maga is egy nonkonformista pap fia volt. Harris, aki tanulmányait a Glasgow-i Egyetemen végezte, elismert lelkészként működött Észak-Angliában és Skóciában, valamint két unitárius kiadvány, a *The Christian Pioneer* (1826–1845) és a *The Christian Pilot* (1847–1851) alapítójaként szerzett hírnevet.⁸ Harris unokája, Leopold George Harris Crook tiszteletes volt Margaret Crook édesapja.⁹

Margaret Crook 1886. május 5-én született Dymock-ban, Gloucester közelében, Leopold és Ellen Crook első gyermekeként.¹⁰ Két fiútestvér követte: Wilfrid Harris, két évvel Margaret után, és Waldo (aki Ralph Waldo Emerson után kaphatta a nevét), öt évvel Wilfrid születését követően. Margaret apja azután végezte el az egyetemet, és lépett unitárius lelkészi pályára, hogy pár évig „úri gazdálkodóként” élt. Két évig szolgált Ilkestonban, Derby közelében „jó munkát végezve a számos nehézség ellenére”.¹¹ A család aztán a wolverhamptoni Snow Hillbe költözött, ahol, az unitárius templomi szolgálat átvétele után, a tiszteletes és felesége egy új iskolai terem építésébe fogott.

Sajnos mindössze néhány héttel azután, hogy az iskola 1895-ben megnyitotta kapuit,¹² Leopold G. H. Crook tiszteletes belehalt egy baleset során szerzett sérüléseibe. Harminckét évet élt. Ifjú özvegye, Ellen Brackenbury Crook, egyedül maradt három kisgyermekével. Margaret, a legidősebb, csupán nyolc éves volt ekkor.¹³ Apja korai elvesztése mély nyomokat hagyott, és erős családi kötődést alakított ki benne. Korán rá kellett ébrednie nem csupán a családi háttér lét-

⁶ Crook, Margaret: *Notes: For Dictionary of International Biography*. Massachusetts, 1962, november 8., Smith College Archives.

⁷ George Harris tiszteletes Margaret Crook apjának anyai nagyapja volt.

⁸ A Manchester és más északi ipari központok közelében élő családok egy állandó csoportja kiállt olyan liberális célok mellett, mint a rabszolgafelszabadítás és a világi oktatás.

⁹ L. G. Harris Crook tiszteletes gyászjelentése. *The Seed Sower*, 1895/3:1. március.

¹⁰ Crook, Margaret: Author's Statement. *Women and Religion*, 1964. 03. 26., Promotion File, Beacon Press Archives, Andover-Harvard Teológiai Könyvtár, Harvard Divinity School, Cambridge, Massachusetts.

¹¹ L. G. Harris Crook tiszteletes gyászjelentése.

¹² Uo.

¹³ Crook: i. m. *Notes: For Dictionary of International Biography* (nincs dátum).

fontosságú szerepére az ember életében, hanem annak törekenységére, mulandóságára is.

Egy úttörő nő lelkészé formálódása

Margaret Brackenbury Crook számára a liberális gondolkodás iránti elkötelezettség és a lelkipásztori identitástudat családi örökség volt. Fiatalabb öccse, Waldo visszaemlékezései szerint Margaret határozott szándéka volt apjuk örökébe lépni.¹⁴ Margaret valóban kijelentette: „Mindig is a lelkészi pályát szerettem volna választani. A világ legtermészetesebb dolgának tűnt számomra e választás, jóval azelőtt, hogy rájöttem volna, ez egyben azt jelenti, hogy hozzájárulok egy új szakterület megnyitásához a nők előtt.”¹⁵ Crook egyetlen nőről tudott, aki unitárius lelkészként működött Angliában: a németországi születésű Gertrud von Petzold két gyülekezetben szolgált, ám az első világháború kitörésekor visszatért Németországba.¹⁶

Margaret Crook dédapját, George Harrist valaha azért nem vették fel Oxfordba, mert unitárius volt. Nem ment át a vallásvizsgán, azaz nem volt hajlandó áttérni anglikán hitre. Ez a helyzet akkor változott meg, amikor az unitáriusok saját teológiai főiskolát hoztak létre Oxfordban, melyet Margaret idejében Manchester College-nak hívtak. Így Margaret vallási hovatartozása nem jelentett gondot a Manchester College-ba való felvételéért folytatott küzdelme során. Az akadály a nemi hovatartozása volt.

Margaret később elmondta, hogy a kuratóriumi megbízottak aggodalmai nem arra vonatkoztak, hogy alkalmas-e a tudományos munkára, vagy jó lelkész válik-e belőle.¹⁷ Inkább arról kellett meggyőznie őket, hogy ő a férfi szabványok szerint is „normális”, amire vonatkozóan, mint kiderült, az ő esetében a sportolói háttere szolgált bizonyítékkal.

¹⁴ *Daily Hampshire Gazette* (Northampton, Massachusetts), 1974. november 13, 15.

¹⁵ *Springfield* (Massachusetts) *Sunday Republican*, 1923. november 25.

¹⁶ Gertrud von Petzold története a következő kiadványban olvasható: *Women Ministers Finally Break Through Prejudice. Peoria Journal-Transcript*, (nincs dátum), 1924, Smith College Archives, Northampton, Massachusetts. Lásd még: Gilley, Keith: *Petzold, Gertrude von (1876–1952)*, Oxford Dictionary of National Biography, Oxford University Press, 2004. <http://www.oxforddnb.com/view/article/45467>

¹⁷ Oxfordban nem adtak ki egyetemi diplomát nőknek abban az időben, úgyhogy, bár Margaret Crook az oxfordi St. Anne's College-ba járt, kitűnő BA oklevelét a Londoni Egyetemen, teológiai oklevelét az oxfordi Manchester College-tól kapta.

1910–1917. között végeztem tanulmányaimat Oxfordban. A Manchester College megbízottjai kissé bizonytalanoknak tűntek, ami felvételemet illetve azon diákok sorába, akik bejuthatnak a kollégiumba az egyetemi diploma megszerzése után. Valamelyikük azt mondta, jó lenne, ha aktívabban vennék részt a különböző szabadtevékenységekben és sportokban. Azt válaszoltam, hogy én vagyok a jégkorongozók és a kosárlabdacsapat kapitánya. Normalitásomnak ez a bizonyítéka javamra fordult, és felvettek.¹⁸

Tanulmányi évei alatt Margaret aktivistaként is működött. Csatlakozott a Wolverhamptoni Fiatal Liberális Nők (Young Liberal Women in Wolverhampton) szervezetéhez, egy női választójogi csoporthoz, és a Nők Társadalmi és Politikai Uniójához (Women's Social and Political Union, WSPU),¹⁹ egy jól ismert militáns választójogi szervezethez, melyet a Pankhurst család nőtagjai irányítottak.²⁰ Ezzel egy időben a bátyja, Wilfrid, és annak barátja, Harold Laski, létrehozta az Oxfordi Férfiak Társaságát a Női Emancipációért (Oxford Men's Society for the Emancipation of Women).²¹ Így hát a testvérpár egyformán elkötelezett volt a női választójogért folytatott küzdelem iránt. Az I. világháború kitörésekor Margaret Crook, több kvéker aktivistával együtt, önkéntes megfigyelőként és felügyelőként vállalta a részvételt a szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadók bírósági tárgyalásain. Ennél veszélyesebb szerepet is vállalt azzal, hogy részt vett a Háborús Segélynyújtó Bizottság lelki segélyező munkájában Észak-Franciaországban.²² E különösen kockázatos munka nagy részét menekült nőkkel és gyermekekkel való foglalkozás tette ki. Egy ekkor írt verse szívbemarkolóan mutat be egy jelenetet, melynek szemtanúja volt, amikor egy idősödő asszony nagylelkű-

¹⁸ [angol eredeti:] „*My years of study at Oxford lasted from 1910 to 1917. The trustees of Manchester College seemed at the time a little uncertain whether they would admit me to the roll of students who were to enter the college after obtaining a university degree. Someone told me it would be a good thing if I attended to more outdoor exercises and games. I replied that I was captain of the hockey eleven and the basketball team. This evidence of normalcy turned the day, and I was admitted.*” – Margaret Crook beszámolója arról, hogy az oxfordi Manchester College-ba való felvételéhez férfinormáknak kellett megfelelnie. I. m. Women Ministers Finally Break Through Prejudice.

¹⁹ Crook: i. m. Notes.

²⁰ Martin Pugh: *Women and the Women's Movement in Britain. 1914–1959*. New York, 1993, Paragon House, 4–5.

²¹ Crook: i. m. Notes.

²² Crook: i. m. Notes.

en átengedte helyét egy zsúfolt párizsi menekültszállító autón egy anyának és öt gyermekének.²³ A kérdéses versrészlet így szól:

Nem volt hely az autóban
 Akárhogy is, ő hat évvel élt tovább a kelleténél.
 A gyerekeknek anyára van szükségük.
 Ő senki anyja nem volt, a legutóbbi háború óta legalábbis.²⁴

Tanulmányainak befejezése után Margaret Crook rögtön nehézségekkel szembesült, nem volt könnyű lelkési pozíciót találnia, de bizonyos idő elteltével, a kitartó „próbálkozásnak” köszönhetően, egyszeriben négy ajánlatot is kapott, melyek közül „a patinás régi norwich-i Octagon Unitarian Chapel-ban” betöltendő hivatalra esett végül a választása.²⁵ Soha említést sem tett az álláskeresés során tapasztalt kezdeti nehézségekről, és úgy tűnik, jóhiszeműen azt feltételezte, az ő lelkési képesítése férfi versenytársaiéval egyenlő súllyal esik latba. Mint kiderült, norwich-i kinevezésében épp női mivolta és elismerésre méltó intelligenciája játszott döntő szerepet. A *The Manchester Guardian* Margaret Crookot norwich-i kinevezése kapcsán egy másik, jól ismert, Oxfordban végzett karizmatikus prédikátornő és aktivista, Maude Royden (1876–1956) alakjához hasonlította. Roydent saját anglikán egyháza sosem ismerte ugyan el hivatalosan lelkészként, 1917-ben mégis felkérést kapott egy vele rokonszenvező nonkonformista paptól, hogy segédlelkészként szolgáljon mellette.²⁶ A *The Guardian* így számolt be az ügyről:

Az Oxfordban diplomázott Margaret Crook tiszteletes kinevezése a Norwich-i Unitárius Templom lelkészévé Maude Royden kis-

²³ Crook, Margaret: *The Track of the Storm*. London, 1917, Headley Brothers. A *The Manchester Guardian* közölte Crook beszámolóit a segélyezési központokban folyó életről, később összegyűjtötték, és *The Track of the Storm [A vihar nyoma]* címmel könyv formájában is megjelentették azokat.

²⁴ [angol eredeti:] „There was no room in the car / In any case she had lived six years beyond her span. / The children must have their mother. / She was nobody's mother, since the last war, that is.”

²⁵ Margaret Crook unitárius lelkési kinevezése a régi norwichi Octagon kápolnába – ahogy maga beszámolt róla – a női papság intézményét ellenző, az anglikán egyház által meghatározott ellenséges légkörben történt. Lásd Women Ministers Finally Break Through Prejudice In: *Peoria Journal-Transcript*, 1924 (nincs pontos dátum).

²⁶ Fletcher, Sheila: Royden, (Agnes) Maude (1876–1956). *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford, 2004, University Press. <http://dx.doi.org/10.1093/ref:odnb/35861>

asszonynak a londoni Városi Templomba (City Temple) való segédlelkészi kinevezésére emlékeztet. Mindkét esetben figyelemreméltó tudományos felkészültségű nőre esett a választás...²⁷

A cikk a továbbiakban a női papságot támogató érveket sorakoztat fel:

A következő dolgokat írták egy-két évvel ezelőtt a nőprédikátorok javára a férfiakkal való összehasonlításban, röviden összefoglalva: gyorsabb intuíció és finomabb érdeklődési kör, mélyebb vallásos érzések, a férfiaknál természetesebb ékesszólás és nagyobb érzelmi erő. Miss Royden és Miss Crook kinevezése azonban arra utal, hogy a szellemi képességek sem jelentenek elhanyagolandó tényezőt.²⁸

A norwich-i gyülekezet virágzott Crook vezetése alatt. Az ifjú lelkész nő feljegyezte erről az időszokról, hogy „újjászervezte a vasárnapi iskolát kétszázötven tudós és tanár számára, [heti] játszóházat hozott létre a háború ideje alatt az elhanyagolt gyermekeknek, [és] segített megbirkózni az influenzajárvánnyal, amely sok halálos áldozatot követelt.” Említést érdemel, hogy arra is „biztatták, induljon a parlamenti választásokon a két munkáspárti jelölt egyikeként.” Ezt ő elhárította, mondván, hogy inkább „a vallás területén szándékszik munkálkodni.”²⁹

Crook felfelé ívelő lelképásztori pályája, melynek korai sikerei nyilvánvalóan többről árulkodtak, mint a szigorúan vett papi kötelezettségek teljesítéséről, hamarosan félbeszakadt. Öccse, Wilfrid, aki közgazdasági tanulmányait a Harvardon végezte, amerikai nőt készült feleségül venni, és akadémiai karrierjét New Yorkban szándékozott folytatni.³⁰ E tervek fényében, anyjuk és Waldo úgy dön-

²⁷ [angol eredeti:] „*The appointment of the Rev. Margaret Crook, B. A. of Oxford, to the pastorate of the Norwich Unitarian Church recalls Miss Maude Royden's appointment to the assistant pastorate of the City Temple. In both cases, the choice has fallen on women of great academic distinction...*”

²⁸ [angol eredeti:] „*The claims of women preachers as against men were put forward a year or two ago as being, briefly, their swifter intuition and finer sympathies, their deeper religion sense, their more natural eloquence and greater emotional force. The appointments of Miss Royden and Miss Crook, however, suggest that intellectual force counts a good deal, too.*” – Idézet a *The Manchester Guardian* cikkéből (nincs dátum) a *G. Arnold Shaw Presents the Rev. Margaret Brackenbury Crook* című kiadványban, Smith College Archives, 1923-24.

²⁹ Crook: i. m. *Notes*.

³⁰ Wilfrid Crook a szocializmus és az általános sztrájk témakörében szerzett Ph. D. fokozatot. A közgazdaságtan professzoraként tanított.

tött, hogy követi Wilfridet Amerikába. Ez a döntés komoly dilemma elé állította Margaretet. Harminchárom évesen, egyedülálló nőként ő az unitárius lelkész nő „egyenlőnél egyenlőbb” státusát élvezte a közéletben. Ámde férj vagy az életét meghatározó más személyes kapcsolat híján, elsődlegesnek ítélte a családjá, vérrokonai iránti elkötelezettségét. A jelek szerint öccse karrierjét és eljövendő lakhelyét illető választását tekintették fontosabbnak a családban, és Margaret fájdalommal választási kényszerrel szembesült: csatlakozzon-e anyjához és testvéreihez Amerikában, vagy ragaszkodjon nehezen megszerzett, sikeres lelkészi pályájához Angliában?

A modern nő klasszikus dilemmájának egy korai példájával állunk tehát szemben, amikor választani kényszerül a család és a karrier között. Margaret Crook a családját választotta azzal, hogy lemondott az Octagon Chapel-ben betöltött tisztségéről, és 1920 júniusában Amerikába hajózott.³¹ Ez a nehéz döntés nagyobb mértékben határozta meg egész későbbi életét, mint arra meghozatalakor számított.

Az amerikai út megtalálása

Egyesült Államokba való megérkezése után Margaret Crook kapcsolatépítésbe kezdett a helyi unitárius körökkel. Barátságos fogadtatásban részesült a közösség olyan prominens képviselői részéről, mint a Gannett, Cornish és Snow család, és idővel közeli barátság alakult ki közöttük.³² Az Amerikai Unitárius Szövetség ezzel szemben, élén az elnöki tisztséget 1899 óta betöltő Dr. Samuel Eliot Atkins tisztelettel, sokkal hűvösebb fogadtatásban részesítette. Margaret Crook így ír benyomásairól: „Azt hiszem, dr. Samuel Eliot óvakodott irányomban az elismerésnek bármilyen formáját mutatni; talán mert semmi szín alatt nem akar egy angol unitárius lelkészt arra ösztönözni, hogy ebben az országban telepedjen le; nem ismerem az indítékait.”³³ Crook feltételezése, hogy Eliot angolellenessége tükröződött a viselkedésében, nem állja meg a helyét C. Conrad Wright unitárius teológus szerint. Valójában az Egyesült Államokba vándorolt angol unitárius férfi lelkészeket mindenféle nehézség nélkül befogadta az

³¹ Crook: i. m. *Notes*.

³² Margaret Crook levele Arnold Tovellnek, 1964. június 15.

³³ Crook levele Tovellnek, 1964. június 15.

egyházközösség.³⁴ Wright egyértelműen úgy véli, hogy Margaret Crook kirekesztésének nemi hovatarozása volt az oka. E véleményét David Parke is megerősíti:

A női papság jelentette az egyik vakfoltot Eliot gondolkodásában. 1887–1897 között (a közvetlenül Eliot hivatali idejét megelőző időszakban) nem kevesebb, mint huszonhárom nőt szenteltek unitárius lelkésszé, és kettőt helyeztek át más egyházközösségekből. Ezzel szemben, az 1901-gyel kezdődő tizenhat év során, amikor Eliot a felekezet kiaknázatlan erőforrásainak fejlesztésén munkálkodott, csupán egy nő, Rowena Morse tiszteletes pappá szentelésére került sor az Illinois-i Genevában, illetve egy lelkész nő áthelyezésére egy másik egyházközösségből.³⁵

A női lelkészek számának e hirtelen csökkenése egybeesik Eliot hatalmának megszilárdulásával és az általa a Szövetségben gyakorolt központosított ellenőrzés megerősödésével. A jelenséget leírták máshol is, elsősorban Cynthia Grant Tucker beszámolójában az Iowai Nővérek közösségéről. Sam Eliot sikeresen félreállította ezeket a női lelkészeket, miután gyülekezeteik mérete megnövekedett, mivel „a legtöbb (lelkész) honfitársa osztotta véleményét a nők nyilvános szerepvállalását illetően.”³⁶ Talán érdemes itt megjegyezni, hogy Eliot ellenezte a nők választáshoz való jogát. Aznap, amikor a női választójogról rendeztek szavazást Massachusettsben, Eliot már kora reggel elment voksolni, és ellene szavazott. Amikor a felesége és lányai reggelinél arra biztatták, hogy szavazzon a választójog mellett, ő „vidáman” bejelentette, hogy már szavazott, még hozzá nemmel.³⁷

³⁴ C. Conrad Wright szóbeli közlése egy telefonbeszélgetés alkalmával Claudia Elferdinkkel, 1998. február. Egy általa említett ellenpélda Vivian Pomeroy tiszteletes volt, aki évekig szolgált lelkészként a Massachusetts állambeli Miltonban.

³⁵ [angol eredeti:] „One of Eliot’s blind spots involved women in the ministry. In the years 1887 through 1897 (immediately before Eliot’s tenure) no less than twenty-three women had received Unitarian ordination and two transferred from other fellowships. In the sixteen years after 1901, in contrast, when Eliot was seeking the development of untapped resources of the denomination, only one woman was ordained, the Rev. Rowena Morse at Geneva, Illinois, and one woman admitted from another fellowship.” David B. Parke, *A Wave at Crest In: C. Conrad Wright (szerk.), A Stream of Light*, Boston: Unitarian Universalist Association, 1982, 100.

³⁶ Grant Tucker, Cynthia: *Prophetic Sisterhood: Liberal Women Ministers of the Frontier, 1880–1930*. Boston, 1990, Beacon Press, 209.

³⁷ Ezt a történetet Eliot életrajzírója, Arthur McGiffert Jr. mondja el könyvében: *Pilot of a Liberal Faith: Samuel Atkins Eliot, 1862–1950*. Boston, 1976, Skinner House Books, 146–147.

Érdekes módon Margaret Crook sosem utalt rá, hogy nemi diszkriminációval kellett volna szembesülnie. Még *Women and Religion (A nők és a vallás)* című munkájában – melyet 1964-ben, nyugdíjba vonulását követően, és több mint egy évtizeddel Samuel Eliot halála után írt – sem tett említést Eliot szerepéről az unitárius női lelkészek nehézre fordult helyzete kapcsán. Hogy hallgatása e témával kapcsolatban egyfajta önvédelem volt-e részéről, nem tudjuk. Mindenesetre tény, hogy olyan korban élt, amikor az amerikai női lelképásztorok és egy brit lelkésznő nagy erőfeszítések árán megszerzett jogai újra szégyenletes csorbát szenvedtek, mivel a férfifőbbségű amerikai egyházi hierarchia nem volt hajlandó a női papságot támogatni.

A lelkési hivatás gyakorlásának lehetőségétől megfosztott Crook ekkor a békeaktivista hálózathoz fordult, és sikerült a Nők Nemzetközi Ligája a Békéért és Szabadságért (Women's International League for Peace and Freedom, rövid: WILPF) New York-ban székelő amerikai alszervezeténél ügyvezető titkári pozíciót szereznie. A Liga akkoriban radikális, a pacifizmussal és szocializmussal szimpatizáló csoport hírében állt.³⁸ Nem sokkal ezután Crook írt egy helyzetét feltáró levelet Emily Greene Balch-nak,³⁹ a svájci székhelyű WILPF nemzetközi titkárának. (Balch-ot korábban felmentették a massachusettsi Wellesley College-ban betöltött egyetemi pozíciójából a háború idején végzett békeaktivista tevékenysége miatt.⁴⁰) Miután beszámol oxfordi egyetemi tanulmányairól, lelkési és a társadalmi aktivista múltjáról, Margaret Crook szabadkozva kérdezi levelében, nem evezett-e „túlságosan személyes” vizekre, majd megkockáztatja a kérést, hogy nem tudna-e Miss Balch „tanácsokkal szolgálni” számára. Úgy tűnik, Margaret Crook kissé tanácstalanul sodródott ezidőtájt, sőt, a saját, Amerikába költözésre vonatkozó döntésének helyességét is megkérdőjelezte. „Egyszerre két jelentős angol gyülekezetben kínálkozott hely számomra”, írta később, „ám sajnálattal kénytelen voltam lemondani az ajánlatokról.”⁴¹

³⁸ Rupp, Leila J.: *Worlds of Women: The Making of an International Women's Movement*. Princeton, NJ, 1997, Princeton University Press, 29–30.

³⁹ David Johnson, unitárius-univerzalista lelkész szerint Miss Balch az unitárius közösség kiemelkedő tagja, kiváló tudós és politikai aktivista volt. Johnson, David, Interjú Claudia Elferdinkkel, Andover Newton Hittudományi Iskola, 1997. Lásd még: Nobel-békedíjasok 1946-ban: Emily Greene Balch, John R. Mott” Nobelprize.org. http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1946/balch-bio.html

⁴⁰ Johnson, David: *Interjú Claudia Elferdinkkel*. Andover Newton Hittudományi Iskola, 1997.

⁴¹ Crook: i. m. *Notes*.

Emily Balch válasza egy hónapot késett, részben azért, mert Balch úgy érezte, „nem igazán biztos benne, mit mondhatna.”⁴² Arra ösztönözte levelében Crookot, hogy folytassa munkáját a női főiskolákon, ahol már korábban is beszélt a diákokkal, annak érdekében, hogy újra felkeltse érdeklődésüket a WILPF iránt. Balch így folytatta: „Őszinte örömmel hallgattam Mrs. Lewis beszámolóját a munkáról, melyet női főiskolákon végzett, és remélem, hogy lankadatlanul folytatni fogja ezek után is.”⁴³ Nem sokkal később, Crook előadásának meghallgatását követően a massachusettsi Northampton-ban, a Smith College vezetője, William Allan Neilson felkérte őt, hogy csatlakozzon 1921 őszétől az egyetem Vallástudomány és Bibliai Irodalom Tanszékéhez.⁴⁴ Crook elfogadta az ajánlatot, és a nyár folyamán édesanyjával és öccsével, Waldoval Northamptonba költözött. Ott aztán (mások elmondása alapján nagyon nagylelkűen) gondoskodott két eltartásra szoruló felnőtt rokonáról: öregedő anyjáról és Waldoról, aki mai fogalmaink szerint minden bizonnyal valamilyen mentális zavarban szenvedett. Margaret Crook, érdekes módon, házának második emeletén vadonatúj keményfa padlóra cseréltette a korábbi padlózatot. Amikor erről a rejtélyes lépésről kérdezték, azt válaszolta szomszédainak: „Ó, táncparketthez kell a fa. Waldo és én szeretünk feltenni egy-egy lemezt a gramofonra, és keringőzni!”⁴⁵ A családot – a helybeliek elmondása alapján – kissé különcként tartották számon. Annak reményében, hogy az emberek megtanulják helyesen kiejteni a nevét, Margaret Crook emelt hangon ismételte: „A nevem Crook, ahogy a *book* szót ejtjük.” És a helyiek nem győztek csodálkozni rajta, hogy a *book* (könyv) szót hosszú magánhangzóval ejtette, akár a *Luke* névben.⁴⁶

Időközben Margaret átképezte magát vallástudomány szakos főiskolai oktatóvá. Megtanult héberül, és héber bibliatudományra szakosodott egy olyan idő-

⁴² Emily Greene Balch levele Margaret Crookhoz, 1921. február 3., Women's International League for Peace and Freedom (WILPF) Papers., Swarthmore College Peace Collection, Swarthmore, Pennsylvania.

⁴³ Balch levele Crookhoz, 1921. február 3.

⁴⁴ Crook: i. m. *Notes*.

⁴⁵ Évekkel később Crook egyik egyetemi kollégája, Bruce Dahlberg így emlékezik: „Waldo kissé különc szokásainak ellenére Margaret soha nem kért bocsánatot miatta, és mindig tisztelettel beszélt vele.” (Bruce Dahlberg beszéde Northampton város és Florence Unitárius Társasága előtt 1996. november 3-án. Margaret Crook *Cruel God* [*Kegyetlen Isten*] (Beacon Press, 1959) című könyvét a következő ajánlással jelentette meg: „Fivéremnek, Waldo N. H. Crooknak”, burkoltan felfedve talán ezzel mélyebb érzéseit fivére fogadtékosságával kapcsolatban.

⁴⁶ Crook, Margaret: *Biographical Questionnaire*, ca. 1958. *Cruel God* promotional files, Beacon Press Archives, Andover-Harvard Teológiai Könyvtár.

szakban, amikor a nők legmagasabb szinten képviseltették magukat a tiszteletre méltó tudományos társaság, a Society of Biblical Literature and Exegesis (Bibliai Irodalmi és Exegetikai Társaság vagy röviden: Bibliai Irodalmi Társaság, rövid: SBL) munkájában. Az 1882-ben kizárólag férfiak által alapított tudományos csoportosuláshoz a századforduló környékén néhány nő is csatlakozott.⁴⁷ Az SBL a modern gondolkodásmódot támogatta elmozdulásában a Biblia történeti, kritikai értelmezése felé a hagyományos felfogással szemben, mely a Bibliára Isten csálthatatlan ígéjeként tekintett. 1982-ben jelent meg Dorothy Bass, a Chicagói Egyetem tanárának tanulmánya *Women's Studies and Biblical Studies: An Historical Perspective* [Nőtudomány és bibliatudomány történeti perspektívából] címmel, amely betekintést nyújt abba, mennyire voltak jelen a nők a bibliatudomány fejlődésének huszadik századi történetében. Bass írása rámutat, hogy a legtöbb SBL-tagsággal rendelkező nő női főiskolákról érkezett, és részvételi arányuk soha nem volt túlzottan magas. Még a legmagasabb arány idején, az 1920-as években is mindössze huszonnégyen képviselték a női nemet a 231 fős tagságban. Amikor Margaret Crook csatlakozott a Társasághoz 1932-ben, a női tagság aránya tíz százalékról nyolcra apadt.⁴⁸ E csüggesztő tendencia ellenére Margaret Brackenbury Crook a tudományos érdeklődésű nők szerencsés szűk körének tagjává vált lelkeszi működésének ellehetetlenülését követően. A Smith College és a Bibliai Irodalmi Társaság női tudományos hálózatának támogatását élvezhette.

Az állásához tartozó teljes óraszám teljesítése mellett Margaret kezdeményezésére és irányítása alatt indult el tanszékközi együttműködéssel *A Biblia és bibliai asszociációk az irodalomban* elnevezésű egyetemi előadássorozat. Nem sokkal ezután Nielson, az intézmény rektora felkérte egy azonos című kötet szerkesztésére. Az így létrejött összetett munkában megjelent tanulmányok több mint felét Crook írta.⁴⁹ A továbbiakban négy könyvet és tucatnyi cikket publikált saját kutatási témaköréhez, a héber bibliához kapcsolódóan.⁵⁰ Az SBL nőtagjaival kapcsolatban szokás azt a némileg kritikus megállapítást hangoztatni, hogy

⁴⁷ Crook: i. m. *Biographical...* 1982-ben jelent meg Dorothy Bass, a Chicagói Egyetem tanárának írása *Women's Studies and Biblical Studies: An Historical Perspective* (Nőtudomány és bibliatudomány történeti perspektívából) címmel a *The Journal for the Study of the Old Testament* 22 című folyóirat februári számában. Bass tanulmánya sok értékes információval szolgál a nők tapasztalataira vonatkozóan a bibliatudomány területén.

⁴⁸ Bass: i. m. 9.

⁴⁹ Crook: i. m. *Notes*.

⁵⁰ Uo.

nem alakítottak ki egy egységes, feminista bibliaolvasatot.⁵¹ Ennek némileg el-
lentmond az a tény, hogy Crook írásai gyakran összpontosítottak a nő témájára.
Példaként a *The Marriageable Maiden of Proverbs 31:10–31 (A házasulandó lány
a Példabeszédek 31:10–31 szerint)* című tanulmányát említhetnénk,⁵² illetve
1964-ben megjelent utolsó könyvét, a *Women and Religion (A nők és a vallás)*
című kötetet, melyben Margaret Crook tudatosan próbál egy egységes „feminis-
ta” bibliaolvasatot kialakítani.

1923–1924 között Crook egy előadókörútra vállalkozott az Egyesült Álla-
mok keleti felében, olyan aktuális témákat érintve ennek során, mint: „A lelkési
pálya megnyílik a nők számára Angliában”⁵³ és „A női lelkészek végre áttörnek
az előítéletek korlátain”.⁵⁴ A körút alkalmából egy kis nyomtatott brosúra is nap-
világot látott, így hirdette az előadásokat: „G. Arnold Shaw bemutatja a nagy-
tiszteletű MARGARET BRACKENBURY CROOKot”.⁵⁵ Öt előadás és négy pré-
dikáció szerepelt az így meghirdetett programban, időszerű témákról, kezdve *A
fundamentalizmus kihívása a liberális kereszténység számára* című előadástól
egészen olyan témák tárgyalásáig, mint: *A nők és a keresztény egyház*, illetve *Bi-
zonyíthatjuk-e Isten létezését?* Bár hivatalosan nem gyülekezeti lelkipásztorként
szolgált, Margaret Crook az ige hirdetésnek egy másik, sokkal nyilvánosabb for-
máját gyakorolta, azt, amit mai fogalmaink szerint közösségi szolgálatnak nevez-
hetnénk.⁵⁶

⁵¹ Bass: i. m. 10.

⁵² Crook, Margaret: *The Marriageable Maiden of Proverbs 31:10–31. The Journal of
Near Eastern Studies*, 1954/július 13:3. 137–140.

⁵³ *Springfield (Massachusetts) Sunday Republican*, 1923. november 25.

⁵⁴ Margaret Crook nyilvános előadását, melyet az Illinois-beli Peoriában tartott, a kö-
vetkezőképp hirdették egy helyi újságcikkben: „A női lelkészek végre áttörnek az előíté-
letek korlátain, mondja Margaret Crook tiszteletes, aki Peoriában tart előadást ma este.”
Megjelent: Smith College News rovat, *The Peoria Journal-Transcript* (nincs dátum), 1924.

⁵⁵ Margaret egy new yorki ügynök, G. Arnold Shaw szolgálatait vette igénybe a körút
m megszervezése és egy professzionális rölpap megszerkesztése során. A szórólap első olda-
lán egy csillogó szemű fiatal nőt láthatunk, hosszú sötét haja közepén elválasztva és laza
kontyba fogva a feje tetéjén. A csipkegalléros blúzt viselő hölgy egyenesen az arvasó sze-
mébe néz, arcán halvány mosoly játszadozik. Egészséget, erőt sugároz. „G. Arnold Shaw
bemutatja Margaret Brackenbury Crook tiszteletet, a Smith College archívuma.

⁵⁶ A mai unitárius-univerzalista értelemben Crook a Smith College-ban végzett mun-
kája, tudományos tevékenysége és nyilvános előadói szereplése alapján közösségi lelki-
pásztornak (community minister) nevezhető. A mára intézményesült közösségi lelkipász-
tori státus Margaret Crook idejében nem létezett még, mint hivatalos elnevezés.

G. ARNOLD SHAW, presents
The Rev.

Margaret Brackenbury Crook
B. A. London University
Associate Prof. Smith College, Northampton Mass. Author of "The Track of the Storm."

First Woman Minister of Large Church in England
in lectures on
The Challenge of Fundamentalism

Exclusive Direction G. Arnold Shaw, 5733 Grand Central Terminal, New York

LECTURE SUBJECTS OF THE REV. MARGARET B. CROOK.

1.—Can We Keep Pace Morally with the Growth of Society?

Have we a sufficient understanding of our own moral nature or of the demands now laid upon it to sustain the vast social fabric that once already in the last decade has threatened collapse? Miss Crook offers a searching analysis of our moral nature and of those factors in our social heritage that it is our duty and privilege to develop. She declares that the disruption of the inner life is the real tragedy of war. We need to re-establish and maintain the unity of the moral life by the conscious utilization of an adequate field for its expression. Here lies the key to world peace.

2.—The Challenge of Fundamentalism for Liberal Christianity.

Fundamentalism owes its existence to two causes: It is a reaction from indifference to religion, it is also a revolt against the tacit desire of the average Christian to accept the findings of science and yet to retain his religion unadapted to a new situation. Thus the Fundamentalist offers a real challenge to the Liberal Christian. The answer is not only a restatement of Christianity in the light of modern thought but also a renewal of the spiritual content of Liberal Christianity, giving evidence of the radiant confidence in the working of the Spirit of God in the world that characterizes the teaching of Christ.

3.—What is Wrong with the Fundamentalist View?

The Fundamentalist makes sweeping claims for the verbal inspiration of the Bible that the writers themselves never made. He tends to emphasize the letter of the text at the cost of its spirit. Rejecting evolution, he not only cuts adrift from the findings of science, but misses completely the evolution of the idea of God as it is found in the Bible. Not grasping the significance of these increasing steps in revelation, not catching the thrill of that most stirring aspect of Biblical study—the successive moves in the struggle of mankind to understand the Will of God, he has no confidence in the continuation of that endeavor of the universe, the higher may be our conception of God and the deeper our understanding of the Divine Will.

4.—Women and the Christian Church.

In this lecture Miss Crook will deal with the position of women in earliest Christian circles, with the injunctions of St. Paul, from which women emerge better than the church has been wont to admit. She will trace the part of women in the rise of the monastic orders, signs of reaction that set in with the closing of the monasteries in England, the germ of a new movement as seen in the preaching of women in the independent churches of the 17th century and will give her views upon the present situation.

5.—The Effect of War on Child-Life.

The lecturer draws upon her own experiences as a relief worker amongst the children in the ruined villages of the Marne and Meuse during the war. As superintendent-in-charge of her own Sunday School and as organizer of play circles in connection with it, and as one deeply interested in the growing up of a post war generation in the towns and villages of the East coast of England, she speaks not so much in terms of statistics as from the human point of view, drawing conclusions that would be most likely to hold good in any modern war. The address is full of the kind of humor that is akin to tears and is a poignant plea to all child-lovers to renew their efforts on behalf of international measures for the avoidance of war.

Fénykép: Smith College Archives

Margaret Crook lelkészi működéséről nem sokat tudtak ugyan a Smith College-ban, ám jól ismerték őt ilyen vonatkozásban a northamptoni unitárius egyházközségben, melynek 1921-ben történt Amerikába érkezése óta tagja volt. Itt a gyerekekkel foglalkozott, és a nőszövetség elnökeként tevékenykedett (hetvenkilenc évesen),⁵⁷ illetve hosszú időn át a Northamptoni Lelkészek Egyesületének tagja volt. Ám arra az 1960-as évekig kellett várni, hogy őt kérjék fel kényszerített szolgálatra egy nyáron, amikor az amhersti unitárius lelkész Európába utazott.⁵⁸ Az 1955-ben visszavonult Crook ekkor státusa tisztázására kérte az Amerikai Unitárius Társaságot. Így emlékezik erre: „Válaszuk úgy szólt, hogy

⁵⁷ A Nőszövetség éves programfüzete, 1965–66, Northampton város és Florence (Massachusetts). Unitárius Társasága. Margaret Crook így ír: „Folyamatosan alkalmam volt és van a nők helyzetét megélni, beszélni és írni róla.”

⁵⁸ Crook levele Tovellnek, 1964. június 15. Ekkorra (az 1927-ben nyugdíjba vonult) Samuel Eliot tiszteletes és utódja, Louis Cornish (akit Margaret közeli barátjának tekintett), már nem voltak az élők sorában.

nem szívesen intézkednek erről olyan személyek esetében, akik nem töltenek be aktívan egyházi pozíciót.⁵⁹ A hivatalos lelkészi elismerés megtagadása ellenére Crook azt írta szerkesztőjének a Beacon Pressnél, „Én mindig is úgy tekintettem életem munkájára a vallás szolgálatában, mint lelkészi szolgálatra.”⁶⁰

Margaret Crook öröksége: „más nők bátorítására”

Egy rövid, háromoldalas önéletrajzi vázlatban, amelyet Margaret Crook írt 1962-ben, találhatunk egy bekezdést arról az ötven évvel korábban hozott döntéséről, hogy elhagyja az Octagon kápolnát Nagy-Britanniában. Az öt reményei szerint hamarosan követő női lelkészek jártak a fejében ekkor. „Más nők bátorítására” azt is hozzáteszi: „érdemes megemlíteni, hogy egyszerre két jelentős angol templomban kínálkozott hely számomra, ám sajnálattal kénytelen voltam lemondani az ajánlatokról.”⁶¹ Két évvel később, 1964-ben jelent meg *Women and Religion (A nők és a vallás)* címmel Crook utolsó könyve, amelynek lapjain, többek közt, a női papság intézményének hanyatló tendenciáját sem hagyja szó nélkül. Az unitárius évkönyv által számon tartott, női lelkészekre vonatkozó adatokra hivatkozva elmondja: 1900-ban még huszonkilenc, 1948-ban tizenkét lelkésznőt tartottak számon, akik közül csupán két nő végzett aktív templomi szolgálatot. Az unitárius és univerzalista egyházak egyesülésének idején, 1961-ben, a női papok összlétszáma huszonnégy volt, és közülük mindössze nyolcan gyakorolták aktívan hivatásukat.⁶²

Crook a vallástudományi tanszékeken (általában a női főiskolákon) tanító nőkre vonatkozó korlátozásokról is ír. Az 1960-as évek elejére jellemző módon, a nők tanúi voltak annak, férfi kollégáik miként „lépnek tovább, és foglalnak el professzori állásokat a teológiai szemináriumokon, ahol felsőbb fokon oktathatnak,” a nők számára viszont, ritka kivételektől eltekintve, „a női főiskola jelentette a végpontot” – állapítja meg Crook.⁶³ Azzal folytatja, hogy amikor a vezető beosztású nők nyugdíjba vonulnak, a női főiskolákon megüresedett helyükre gyakran hiába keres az intézmény női tudósokat, hogy betölthesse e pozíciókat. Ennek következtében aztán, nők hiányában, férfiakat neveznek ki ezekre a helyekre, jól tükrözve ezzel a helyzetet, amely az SBL csökkenő nőtagsága esetében

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Crook: i. m. *Notes*.

⁶² Crook, Margaret: *Women and Religion*. Boston, 1964, Beacon Press, 237.

⁶³ Uo. 238.

is megfigyelhető volt.⁶⁴ A nő teológusok létszámában tapasztalható csökkenő tendencia tartósan bizonyult, a női lelkészek számának apadásával párhuzamosan.

Margaret Crook tanulmányozta Betty Friedan *The Feminine Mystique* (A női misztikum) című népszerű könyvét. Szerkesztőjének a Beacon Pressnél azt írta a mű szerzője kapcsán, hogy bár Friedan a Smith College-ban végzett 1942-ben, *summa cum laude* minősítéssel, ő nem ismerte. Ez azonban, Crook szerint, nem volt túlságosan meglepő, mert Friedan pszichológia és szociológia szakra járt, ahol „nem sok hasznát veszik a Vallásnak”. Crook úgy érezte, Friedan könyve hitteles munka, de azt aényt, hogy a vallás kérdését gyakorlatilag mellőzte benne, jelentős hiányosságnak tartotta. Felfogása szerint Friedan könyve előkészítette a terepet saját könyve, a *Women and Religion* számára, amely egy „specializáltabb, mégis átfogóbb, történelmi és teológiai szempontokat érvényesítő munka”.⁶⁵

Margaret Crook szilárd elhatározása volt, hogy örökséget hagy hátra a vallás iránt elkötelezett nők számára. Ebben a kevesebb, mint háromszáz oldalas műben kísérletet tett arra, hogy végigkísérje a nők szerepét a judaizmus, a kereszténység és az iszlám történetében. Női szemszögből próbálta értelmezni a héber és keresztény szentírást Évától a mai napig. A nők szerepét követte végig a nyugati vallástörténetben, azon belül pedig különös figyelmet szentelt az amerikai női papság történetének. Alapvetően azon következmények gender-érzékeny elemzését végezte el, melyekkel a nők negatív megkülönböztetése (az, hogy eleve alacsony státusra ítéltettek a különböző vallási intézményekben) jár a teológiában, illetve megfogalmazta elképzeléseit egy újfajta partnerség kialakításáról, sőt, egy új, „feminista” teológiai irányzatról. Crook tudta, hogy a tudóstársadalomban nem sokan vállalkoznának, vagy lennének képesek arra, hogy egy ilyen munkát, kérdésfeltevést kritikával illessenek. Annak tudatában, milyen szűk közönséghez szól, 1964-ben arról panaszkodott: „Éljenjárom nőbarátaim közül anynyian a szellemek birodalmába költöztek már.”⁶⁶

Crook „úttörő vállalkozásnak” nevezte munkáját, melyben bizonyította a női perspektíva létjogosultságát, a női szempont által kínált lehetőségeket a vallástudományban, illetve új utakat nyitott – ahogy írja – „annak érdekében, hogy a nők tudatára ébredjenek saját képességeiknek, és irányt mutatott számukra egy

⁶⁴ Dorothy Bass felmérése szerint a nők aránya a Bibliai Irodalmi Társaság tagjainak körében az 1920-as tíz százalékhoz képest ötre csökkent 1950-re. Bass: i. m..

⁶⁵ Crook levele Tovellnek, 1964. március 22.

⁶⁶ Crook, Margaret: *Author's Form*. Beacon Press Archives, Andover-Harvard Teológiai Könyvtár.

kiegyensúlyozott partnerség kialakítására a vallási életben”.⁶⁷ Margaret Crook egész életében aktívan küzdött a nőmozgalom tagjaként egy nemi előítéletek nélküli rendszer kialakításáért, melyről így fogalmaz Emily Balchhoz írott egykori levelében: „Én nem vagyok az a fajta, aki egy sajátosan női mozgalom eredményeiért lelkesedne. Erőfeszítéseinket inkább arra irányuló kísérletnek tekintem, hogy a nőkben egyfajta világpolgári öntudatot ébresszünk”.⁶⁸

Crook tevékenységének megítélése igencsak vegyes volt. Bírálóinak többsége dicsérettel illette kifinomult bibliai kommentárjait és a nyugati vallástörténet kritikáját. Bírálókat inkább a befejezetlenségért érte, mintsem bármiféle pontatlanságért. Janet Geile a Wellesley College-ből említést tesz „a Miss Crookra jellemző kifinomultságról a bibliakutatásban”, megjegyezve, hogy „különösen figyelemre méltó a Pál írásait érintő elemzése”, annak köszönhetően, hogy „tekintetbe veszi a többszerzősség kérdését a Levelek esetében, illetve a kulturális kontextust, amelyben azok íródtak”. Geile arra a következtetésre jut, hogy „néhány gyenge bizonyítékokkal alátámasztott túlzott általánosítástól eltekintve, Crook „úgy tűnik, igazán üdítő meglátással szolgál a nőknek a vallásos életben betöltött pozitív szerepét illetően”.⁶⁹

Valerie Saiving Goldstein nevét gyakran emlegetik elismeréssel a modern feministák azzal az 1960-ban tett, teológiát illető megállapításával kapcsolatban, hogy: „Én már nem is vagyok annyira biztos abban, mint egykor voltam, hogy amikor a teológusok az emberről [angolul 'man'] beszélnek, a szót annak általános értelmében használják.”⁷⁰ Margaret Crook osztotta Goldstein e korai meglátását a női tapasztalat értékéről és különbözőségéről. Crook a teológia területén túlra is kiterjesztette ezt a gondolatot, amikor azt sugallta, hogy a zsidó és keresztény hagyományok jellegzetesen férfi perspektívába ágyazódnak, férficentrikus szemlélet szolgált hozzájuk alapul az egész bibliai és modern történelem során, illetve a vallásos irodalomban.⁷¹

Sue Weinhorst a Valparaiso College-ből a *Women and Religion* fő erősségének, kulcseszméjének azt a gondolatot tartotta, hogy a nőknek is van vallási

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Margaret Crook levele Emily Balch-hoz, 1920. december 10, WILPF Papers, Swarthmore College Peace Collection, Swarthmore, PA.

⁶⁹ Geile, Janet: “Review of Women and Religion by Margaret Crook.” *Journal of the Scientific Study of Religion*, 1966/június

⁷⁰ Saiving Goldstein, Valerie: The Human Situation of a Feminine View. *The Journal of Religion*, 40. évf. 1960/ április, 100; és Jacquelyn Grant: *White Women's Christ and Black Women's Jesus* Atlanta, GA, 1989, Scholars Press, 12.

⁷¹ Crook: i. m. *Women and Religion*. 1, 5.

örökségük.⁷² És míg a Beacon kiadó kézíratszerkesztője, Shannon Ravenel, rendkívül kritikus volt Crook történelmi és a Bibliára vonatkozó eszmefuttatásaival szemben, egyértelmű dicsérettel illette a „záró szakaszt a partnerségről és Isten újragondolásáról.”⁷³ Viszont míg a Ravenelhez hasonló irodalmi szempontú olvasók a Bibliát tárgyaló fejezeteket „találták gyengéknek”, a bibliakutatók egyértelműen dicsérték ugyanazokat. Ez a vegyes fogadtatás, hadd jegyezzük meg, csöppet sem meglepő egy ilyen úttörő mű esetében, amely a Biblia új értelmezési lehetőségeivel és egy női szempontú teológia megalapozásával foglalkozik.

1985-ben, több mint húsz évvel azután hogy Crook megírta a *Women and Religion* című könyvét, az amerikai női vallásosság történetét kutató Carolyn DeSwarte Gifford megjelentetett egy írást a Bibliai Irodalmi Társaság alapításának századik évfordulója alkalmából. Az írás annak történeti áttekintése, hogy az amerikai nők hogyan értelmezték az idők folyamán a nőiség fogalmát a Biblia alapján. Az írás vége felé, miután Elizabeth Cady Stanton *Woman's Bible* (A nők Bibliája) című könyvére hivatkozott, a szerző megjegyzi, hogy az I. világháború után észrevehető szakadás volt tapasztalható, mely tükröződött az SBL női tagságának csökkenő tendenciájában, illetve abban, hogy a szerzők egyre inkább vonakodtak a női perspektívát érvényesíteni írásaikban. Dorothy Bass tanulmányával kapcsolatban Gifford rámutatott egy hiányosságra, egy Bass által 1982-ben nem említett könyvre, a *Women and Religion* című munkára, melyet húsz évvel korábban írt „Margaret Crook, a vallás- és bibliatudomány professzora a Smith College főiskolán, aki harminkilenc évig volt tagja az SBL-nek”. Gifford Crookot tartotta az első olyan bibliatudósna, aki rámutatott a nyugati vallásosság férfi-szempontúságára, megállapítva, hogy: „1964-ig kellett arra várni, hogy egy nőnemű hivatásos bibliakutató felvesse a férfidominancia kérdését a zsidó-keresztény vallási hagyomány kialakulásában, és arra bátorítsa a nőket, hogy vállaljanak aktív szerepet a hitélet átalakításában.”⁷⁴ Megjelenésekor a *Women and Religion* című kötetéről megjelent egy-egy könyvkritika a *New York Times*,⁷⁵ a *Los Angeles*

⁷² Weinhorst, Sue: *Women, Cresset*. Valparaiso, Indiana, 1966. március, Valparaiso College.

⁷³ Shannon Ravenel memorandumja Mr. Tovellnek, 1964. március 3., Beacon Press Archives, Andover-Harvard Teológiai Könyvtár.

⁷⁴ DeSwarte Gifford, Carolyn: American Women and the Bible: The Nature of Woman as a Hermeneutical Issue. In Adela Yarbro Collins (szerk.): *Feminist Perspectives on Biblical Scholarship*. Chico, CA, 1985, Scholars Press, 31.

⁷⁵ Burger, Nash: Review of *Women and Religion* by Margaret Crook. *New York Times*, 1965. április 11.

Times,⁷⁶ illetve néhány tudományos és egyházi folyóirat hasábjain. A különböző egyházi csoportok részéről gyakorlatilag kritikátlanul kedvező fogadtatásban részesült, ahogy azt a *Friends Journal*⁷⁷ és a *Together*⁷⁸ megfelelő számaiban láthatjuk. Ruth Mendelsohn a *The Bridge*, az Unitárius-Univerzalista Nők Szövetségének folyóirata számára írt egy, a kötetrel rokonszenvező kritikát. A szövetség ugyanakkor megjelentetett egy beszélgetést és tanulmányi útmutatót is kíséretképp a könyvhöz.⁷⁹ E népszerűsítő lépések ellenére további két évtizednek kellett elteltnie ahhoz, hogy – az önálló tudományos diszciplínává érett feminista vallástudomány vonzerejének növekedésével⁸⁰ – olyan tudósok, mint DeSwarte Gifford megfelelő kontextusba tudják helyezni Margaret Crook munkáját. Az, hogy Crook munkásságára az 1980-as években figyeltek fel igazán, jelzi, hogy megjelenésük idején mennyire úttörő gondolatokat fogalmaztak meg írásai.

A mű utolsó fejezetében, amelynek címe *The Forward Look* (Előretétekintés), Crook olyan gondolatmenettel állt elő, melyről azt gyanította, megdöbben majd kollégáját és mentorát, H.H. Rowley professzort. E fejezetben egy Jóbertelmezés kapcsán olyan istenség képét vázolja fel, aki, felfogása szerint, figyelemre méltó viszonyt folytat az emberiséggel. A hímnemű névmást használva, Istent „he”-nek (hímnemű „ő”) nevezi, és elemzi kapcsolatát a férfi Jóbbal. E kapcsolat természete azonban olyan nőies vonásokat hordoz, mint a kölcsönöség, együttműködés és partnerség. Ahogyan azt Bruce Dahlberg megállapította, Isten és ember kapcsolatának ezen interaktív felfogása vált Crook „feminista”, vagy talán inkább „proto-feminista” teológiájának alap gondolatává. Másrészt Margaret Crook a partnerségnek e teológiáját kombinálta az ő korában új tudományos felfedezések atomelmélettel és atomfizikával kapcsolatos gondolataival, és Istent dinamikusan képzelte el, nem késznek és változhatatlannak, „Előtűnő Istennek” [az angol eredetiben: „God-Emergent”].⁸¹ „A legégetőbb szükségünk arra van ma, hogy újragondoljuk Istenről alkotott elképzeléseinket”, írta. „Ehhez

⁷⁶ Ikerman, Ruth: Review of *Women and Religion* by Margaret Crook. *Los Angeles Times*, 1965. augusztus 15.

⁷⁷ Pineo, Carolyn: Review of *Women and Religion* by Margaret Crook, *Friends Journal*, 1965. március 15., 142.

⁷⁸ Review of *Women and Religion* by Margaret Crook. *Together*, 1965. május.

⁷⁹ Mendelsohn, Ruth: Recent and Readable. *The Bridge*, 1965. március, 11.

⁸⁰ A sors iróniája, hogy a feminista irányzat elismerésének első jele a vallástudomány területén az American Academy of Religion (Amerikai Vallási Akadémia) által 1974-ben kiadott *Women and Religion* című esszégyűjtemény volt. A szerkesztők és szerzők közt olyan mára már ismert feminista vallástudósok szerepelnek, mint Judith Plaskow, Mary Daly, Carol Christ, Rita Gross és Emily Culpepper.

⁸¹ Crook: i. m. *Women and Religion*. 251.

a vállalkozáshoz szükségünk van minden rendelkezésünkre álló maszkulin és feminin képességre. Istent túlságosan adottnak, magától értetődőnek vesszük, befejezett, tökéletes, mindentől független entitásként fogjuk fel, majd mindentől megfosztva ezzel az emberiséget a bűnbánó engedelmességéig túljelöljük.⁸²

Crook, kulcskoncepciójáról beszélve, előre figyelmeztet: „Amennyiben el kell vetnünk az istenségről alkotott túlságosan befejezett elképzelésünket, e lépést ugyanolyan ellentmondásosnak fogjuk találni, mint az izraelita próféták annak idején a több isten elutasítását”. Egy túlságosan rögzített istenképhez való ragaszkodással, folytatja, „megtagadjuk az Istenségtől azt a képességet, melyet önmagunkban viszont nagyra értékelünk, a dinamikus, menet közben megnyilvánuló kreativitást a szellemi szférában.” A rá jellemző elegáns megfogalmazásban itt azt a várható paradigmaváltást ragadja meg, mely egy modern, nemsemleges istentudat kialakulásához vezet majd:

Ki kell harcolnunk a felszabadulást az ősrégi fogalmaink rabságából anélkül, hogy elvesztenénk az otthonosság érzetét ebben az univerzumban. Ezt jelenti embernek lenni: hogy keressük és elfogadjuk az együttműködés lehetőségét a Több-mint-emberrel, az Előtűnő-Istennel.⁸³

Összefoglalásképp megállapíthatjuk, hogy Margaret Brackenbury Crook gazdag szellemi örökséget hagyott férfiakra és nőkre egyaránt, úttörő módon új látásmódot honosítva meg a nők és a vallás kapcsolatáról alkotott felfogásban a feminista bibliaértelmezés, feminista vallástörténet és a feminista teológia területén. 1987 decemberében egy kiemelkedő feminista bibliakutató, a Bibliai Irodalmi Társaság első női elnöke, Elisabeth Schüssler Fiorenza, az SBL tagjai előtt a bostoni Copley Plaza Hotelben tartott elnöki beszédében⁸⁴ (Carolyn DeSwarte Giffordhoz hasonlóan) Margaret Crookot idézve úgy emlegette őt, mint az első női teológust, aki „a bibliai szövegek androcentrikus jellegét szóvá tette”:

⁸² Uo. 248.

⁸³ [angol eredeti:] „*We have to win our emancipation from bondage to ancient concepts without losing our sense of being at home in the universe. This is what it means to be human, to seek and accept cooperation with the Morethan-human, with God-Emergent.*” Crook: i. m. *Women and Religion*. 250–251.

⁸⁴ Schüssler Fiorenza, Elisabeth: *The Ethics of Biblical Interpretation: Decentering Biblical Scholarship*. In: *Journal of Biblical Literature*. 107:1 (1988), 3.

Bár Margaret Brackenbury Crook következetesen azt állította, hogy ő nem a feminizmus vagy a férfiak iránti ellenséges viszonyulás szószólója, hanem tudósként pusztán a tényekről beszél a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján, mindezt azonban annak szorgalmazása érdekében, hogy megtörjön végre a férfi monopólium a biblikus vallásokban, s hogy a nők részt vehessenek a vallásos gondolkodás, szimbólumok és hagyományok alakításában.⁸⁵

Ez volt az a felemelő pillanat, amikor az SBL veterán tagja, halála után bár, de megkapta a neki járó elismerést. Margaret Brackenbury Crook tiszteletes úgy alakította élet-szolgálatát és teológiai elveit, hogy abban megtestesüljön mindaz, amit a nőknek a vallásfelfogás alakításában játszott létfontosságú, vezető szerepéről vallott. A feminizmusnak ez a meghatározása jelentette azt a szellemi örökséget, melyet az eljövendő nemzedékekre hagyományozott, akik így tudtukon kívül is részesülhettek e jeles tudós életének és munkásságának eredményeiből.

⁸⁵ [angol eredeti:] *„Although Margaret Brackenbury Crook repeatedly claimed that she did not advocate feminism or animosity toward men but that as a scholar she was simply stating the facts on the basis of evidence, she did so in order to insist that the masculine monopoly in biblical religions must be broken and that women must participate in shaping religious thought, symbols and tradition.”* Schüssler Fiorenza: i. m. 8.